

**REGIONALNE I SUBREGIONALNE STUDIJE:
DALMACIJA I POKRČJE
(I.)**

Sažetak: *U radu se ukratko određuju neki pojmovi kao što su regija, regionalizacija i regionalizam. Ovaj rad sintetizira tri tipa literature: sociološku literaturu, historiografsku i ekonomsku. Posebno se analiziraju neki povijesni procesi u Dalmaciji kroz odnos historije i sociologije. Određeni procesi iz prošlosti Dalmacije razmatraju se – polazeći od postavki Parsonsa o počecima sustava modernih društava – u širem prostornom i dužem vremenskom kontekstu. Autor skicira promjene u brojčanom i strukturnom sastavu stanovništva Dalmacije pri čemu ima u fokusu promjene u socijalnoj (klasno-slojnoj) strukturi stanovništva Dalmacije od 17. do 20. st., ali samo u osnovnim crtama, ne reducirajući fokus na upravna i ekonomska razmatranja. Pregled kretanja stanovništva u početnim procesima modernizacije, odnosno u deagrarizaciji, migracijama i industrijalizaciji daje se u okvirima pretežno historijske sociologije. Autor naglašava da je ovaj tekst dio veće cjeline i da predstavlja samo prvi dio toga rada.*

Ključne riječi: regija, subregija, regionalizacija, regionalizam, Dalmacija

1. Uvodne napomene

Regionalne studije (Regional Studies) prisutne su (razvijaju se) već duže vremena. Proteklih nekoliko desetljeća izraženije se upotrebljava i termin *regionalna znanost* (Regional Science). Na našem znanstvenom skupu i u ovom broju *Godišnjaka Titius* taj termin rabi primjerice prof. Šimunović¹. Organiziraju se i izvode istraživanja, znanstveni skupovi, pokreću i tiskaju znanstveni i stručni

---

¹ Riječ je o Znanstvenom kolokviju – *Regionalne i subregionalne studije: Dalmacija i Pokrčje* održanom 18. lipnja 2009. (u Europskom pokretu, Split, Hrvojeva 1) kojeg je organizirao i njime rukovodio pisac ovih redaka.

„U regionalnoj znanosti nalazimo veliki broj regionalnih sustava“. Usporedi: Šimunović, I. (2010.): Povijesno i aktualno značenje Krke u regionalnom okupljanju i razvoju, *Godišnjak Titius*, 3 (3) 2010.

časopisi, zbornici i druge publikacije u kojima se pretresaju pitanja regija, subregija, regionalizacija i sl. Također se o raznim regionalnim problemima organiziraju i izvode doktorski poslijediplomski studiji iz ekonomije, sociologije² i drugih polja društvenih i humanističkih znanosti. Tako postoje i regionalne studije i regionalne znanosti. Spomenut ćemo za ilustraciju prethodnih tvrdnji samo neke časopise kao što su: *Journal of Regional Science* (1960.), *Analys of Regional Science* (od 1966.godine), *Regional Studies* (pokrenut 1966.godine), *The Review of Regional Studies* (1970.), *Regional Science and Urban Economics* (osnovan 1970.), *Canadian Journal of Regional Science* (osnovan 1979.), *Regional & Federal Studies* (pokrenut 1990.), *International Journal of Urban and Regional Research* i dr.

Dvije komplementarne bibliometrijske ekspertize koje obuhvaćaju 50 tisuća (50000) citata i gotovo tri tisuće (3000) sažetaka objavljenih u razdoblju od 1962. do 2008.godine, pokazuju da „konvergencija“ između regionalne znanosti i pristupa regionalnih studija predstavlja – još uvijek – himeru („chimera“), tj. tlapnju (Cruza i Teixeira, 2010.).

U ovom radu ukratko će se osvrnuti na neke ključne pojmove za našu temu kao što su regija, regionalizacija i regionalizam, a zatim se skiciraju promjene, prvenstveno u socijalnoj strukturi, stanovništva Dalmacije.

2. Regija, regionalizacija i regionalizam

2.1. Regija

Regija (lat. regio = kraj, oblast, područje, pokrajina, predjel). Pojam regije nije precizno definiran već je poprilično elastičan. Odnosi se na užu i širu teritorijalnu jedinicu unutar neke države (intraregija) kao npr. Dalmacija, Lika, Slavonija ili na neku cjelinu što obuhvaća dijelove dviju ili više država (interregija) kao npr. Alpe-Adria, ili pak više država (transregija), poput Jugoistočne Europe, azijskog Pacifika i dr.

Regije su, u pravilu, prirodne tvorevine i „relativno homogene geografske, povijesne, ekonomske i sociokulturne cjeline“ koje omogućavaju svojim stanovnicima da ostvare zajedničke potrebe i da realiziraju svoj „specifični regionalni identitet“ (Mimica i Bogdanović 2007. : 485).

Razlikuju se dinamičko i statično poimanje regije. Statično poimanje regiju vidi kao precizno omeđenu i trajnu cjelinu s reguliranim pravima i obvezama.

---

² Vidjeti npr. Združeni doktorski studij *Sociologije regionalnog i lokalnog razvoja* što su ga pokrenuli Sveučilište u Zadru i Sveučilište u Teramu (Italija) sa svrhom stjecanja međunarodno priznatog doktorata iz sociologije regionalnog i lokalnog razvoja. (Sveučilište u Zadru, Odjel za sociologiju, Zadar, travanj 2010.).

Dinamično poimanje vidi regiju kao fleksibilnu, funkcionalnu i eventualno cjelinu podložnu promjenama ovisno od „potreba i racionalnog izbora“. Navedena distinkcija omogućuje da se udruživanje na razini subregije ili regije, te međuregionalno povezivanje ostvaruje bilo trajno bilo privremeno ili pak povremeno, a radi „rješavanja konkretnih problema od zajedničkog interesa“ (Mimica i Bogdanović 2007.:485). Dinamično shvaćanje regije relativizira nerijetko sporno pitanje granica.

Ivan Rogić, za zajednice općina nastale u Hrvatskoj sedamdesetih godina, smatra – a za razliku od zavičajnih – da su zapravo „funkcionalne, točnije, tehničke zajednice“³ (Rogić, 1992.:27). U istraživačkoj tradiciji prirodnih znanosti identifikacija regije opisuje se po kriterijima koji omogućavaju da se takav teritorij objektivno promatra kao homogena cjelina. Stoga „dočim se veli, primjerice, Istra, Slavonija, Dalmacija, Lika, misli se na teritorijalne cjeline koje su po nečemu odredive kao cjeline“⁴ – ističe Rogić (1992.:29).

Faktorskom analizom demografskih i socio-ekonomskih karakteristika općina u Hrvatskoj i klasifikacijom općina metodom klaster analize istraživači su dobili 22 mikroregije (Rimac i dr. 1992.). Te mikroregije donekle slijede ranije zajednice općina i odražavaju različitost ekonomskog i demografskog razvitka kao i nacionalnu strukturu općina. Njihovi rezultati pokazuju da se (takvom multivarijantnom klasifikacijom) na području Dalmacije uočava nekoliko mikroregija: Južna Dalmacija, Daleki dalmatinski otoci, Srednjodalmatinsko zaleđe, Bukovica i dr.

Pored o regionalnoj tradiciji, u literaturi se govori i o znanstvenoj tradiciji u istraživanju regije (First – Dilić, 1974.), o konceptu regije u geografiji (Rogić, V., 1963.) i geografskim regijama (Rogić, J., 2006.) te o regionalnom konceptu razvoja Hrvatske (Šimunović, 1992.). Dakle, uz regionalnu tradiciju u Hrvatskoj postoji već duga i istraživačka tradicija u društvenim, humanističkim i prirodnim znanostima kao i u interdisciplinarnim područjima znanosti.⁵

---

³ Sažimajući D.de Rougemontovu argumentaciju da se regije treba prepoznati, I. Rogić ukazuje kako „bez obnove zavičajnosti, a ona je nužno regionalna, kao konstitutivnog elementa društva, nije moguće, oslanjajući se samo na retoriku interesa, pripremiti ekologijsko obuzdavanje industrijalizma.“ (str. 28). Poblježe o tome vidjeti: Ivan Rogić, Hrvatska i njezine regije, *Društvena istraživanja*, 1 (1992) br. 1, str. 25-34

⁴ Za razliku od fizionomijske regije predindustrijskog svijeta „funkcija je regije ekologijska i kulturna rekonstrukcija zavičajnog teritorija“ danas „koja od industrijalizma dalje više ne može biti unaprijed fiksirana teritorijalna jedinica, jer je posljedica odnosa subjekt/okoliš ...“ (I. Rogić, 1992. : 32).

⁵ Poblježe i detaljnije o regiji vidjeti u: First – Dilić, Ruža (1974.): Znanstvene tradicije u proučavanju regije, *Sociologija sela*, 12 (44-45) 69-79., Roglić, V. (1963.): Geografski koncept regije, *Hrvatski geografski glasnik*, 25(1): 113-119., Roglić, J. (2006.) *Geografske regije Hrvatske i susjednih zemalja*: geografske posebnosti i razvojni procesi, Zagreb: Školska knjiga.

Upravna organizacija teritorija odnosno regionalno ustrojstvo Hrvatske od Drugog svjetskog rata do danas mijenjano je u više navrata.⁶

2.2. Regionalizacija

Poznati britanski sociolog A. Giddens, nekadašnji savjetnik premijera T. Blera, regionalizaciju ukratko definira ovako: „Podjela vremena i prostora koja može poslužiti da bi se aktivnosti ‘zonirale’ na lokalnu, domaću razinu; ili šira podjela društvenog i privrednog života na regionalna okruženja ili zone na razine iznad ili ispod nacionalne države“ (Giddens, 2007. : 717).

Pod *regionalizacijom* se podrazumijeva proces funkcionalne i prostorne (re)organizacije društva i države na načelima „optimalne podjele prava i odgovornosti“ (Mimica i Bogdanović 2007.:485) u horizontalnoj i vertikalnoj dimenziji (središnja, regionalna i lokalna razina) a zbog osiguravanja bržeg razvoja društva i podizanja kvalitete života.

Sociološki interes za problem regionalizacije ima dugu tradiciju, a u novije vrijeme je obnovljen budući da se spoznala potreba za preuređivanjem suvremenih društava. Svrha regionalizacije je uspostavljanje novog tipa integracije. U tom kontekstu traga se i za „regionalnim identitetom i multikulturalnim osobitostima“ a homogenost društva ne dovodi se u pitanje nego se definira na novim osnovama.

Načelno promatrajući, regionalizacija može biti *planirana* što hoće reći realizirana na načelima temeljnog konsenzusa o ustroju društva i države. A može biti i *stihijska* tj. spontana i konfliktna mimo konsenzusa. U praksi, međutim, nalazimo naročitu mješavinu navedena dva tipa pri čemu prevladavaju komponente jednog ili drugog tipa regionalizacije. *Sociološki rječnik* (2007.) nabroja kriterije poželjne regionalizacije: (1) da se zasniva na specifičnim zajedničkim obilježjima formiranim manje-više spontano u dužem vremenskom razdoblju; (2) da doprinosi otvaranju a ne zatvaranju vlastite regije, drugih teritorijalnih jedinica, cijelog društva i njegovog vanjskog okruženja; (3) da je u funkciji razvoja društva i podizanja kvalitete života, kako regije tako i širih cjelina kojima regija pripada i s kojima je povezana; (4) da se njome gase, smanjuju ili ublažavaju postojeći društveni sukobi i sprječava nastajanje novih; (5) da uspostavlja pravu mjeru između nužne centralizacije i poželjne decentralizacije; (6) da se njome daju veća ovlaštenja regionalnim jedinicama, ali i povećava odgovornost za vlastiti razvoj, kao i za razvoj cjeline društva itd.

---

⁶ O regionalnoj organizaciji Hrvatske od kraja Drugoga svjetskog rata do kraja 20. stoljeća vidjeti u: Žuljić, S. (2001.): Regionalno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske u razdoblju između godina 1945.-2000., *Ekonomski pregled*, 52(1-2): 3-28.

Regionalizacija i uvažavanje regionalnih osobitosti jesu opravdani utoliko ukoliko sadrže u sebi i bitna obilježja univerzalnog. Prema tome, taj proces sadrži ustvari opće i univerzalno koje se promatra kroz posebno i pojedinačno i na taj se način oplemenjuje.

Može se reći da je kod regionalizacije riječ o uravnoteženoj podjeli vlasti u vertikalnoj dimenziji: centralna, regionalna i lokalna, te u horizontalnoj dimenziji: zakonodavna, izvršna i sudska vlast. Pod pretpostavkom demokratskog društva, na taj se način osigurava skladni pluralizam vlasti. Valja imati u vidu i da poteškoće, pa i rizici, regionalizacije nisu isključeni posebice u tranzicijskim društvima⁷.

Bacimo li pogled na Europu, Srednja se Europa vidi kao „tradicionalno vrlo regionalizirano područje. Taj obrazac vrijedi i za Hrvatsku, gdje je uvijek postojao veći broj znatnih kulturnih i gospodarskih središta u Dalmaciji, Slavoniji i ostaloj Hrvatskoj“⁸ (Ježić, 1992.).

Iako Hrvatska ima dugu regionalnu tradiciju ipak u vezi s tim postoje strahovi⁹. Budući da centralizam znači koncentraciju nekih djelatnosti i odlučivanja u centru, regije se u slučaju centralističke države provincijaliziraju i dolazi do sve većih razlika u razvoju između centra i državne periferije. Periferija je kao i „sama regija, metafora povijesnog procesa“ koji mijenja strukturu i identitet, ali ne „oblikuje smisao“ (Katunarić, 1992.:11).

---

⁷ O glavnim procesima i dilemama regionalnog razvoja i regionalne politike u novim članicama EU u kontekstu EU politike izbora za budućnost, vidjeti u knjizi Gorzelak, G. i dr. (2010.): *Regional development in Central and Eastern Europe: Development processes and policy challenges*. Routledge, Oxon.

O iskustvima i perspektivama regionalizacije u komparativnoj perspektivi na prostoru jugoistočne Europe, vidjeti radove u zborniku *Ogledi o regionalizaciji*, Subotica 2001. Za Hrvatsku u kontekstu europskih regionalizacija ilustrativan je rad Slukan Altić, M. (2007.): Hrvatska u europskim regionalizacijama kao integracija ili geografija moći, *Društvena istraživanja*, 17(3): 351-372.

⁸ Govoreći o otvorenosti hrvatske kulture na „krupnom planu“ Ježić pridodaje: „postojala je otvorenost i na nešto nižemu planu prema utjecajima“ mediteranske, (uže) srednjoevropske (talijanske, njemačke, mađarske i islamske kulture) „koji su se odrazili u kulturološkome regionalizmu, npr. u dijalektalnom leksiku, u umjetnosti, književnosti, glazbi, arhitekturi, u organizaciji života, pa i u jelovniku itd“. (1992.:21). O tome piše: Mislav Ježić u radu: Nešto kulturoloških razmišljanja o regionalizmu u Hrvatskoj i Europi., *DI*, 1 (1992), br. 1, str. 13-24. (Citat na str. 13.)

⁹ Vidjeti pobliže o tome: Šimunović, I., Regionalni koncept razvitka Hrvatske, *Društvena istraživanja* 1 (1992.) 1:37-54, posebno u odjeljku *Zašto se u nas strahuje od regionalizma*. Ujedno „povijest europskih država od kraja petnaestog stoljeća ukazuje na izuzetno bogatu dinamiku odnosa između centralnih i perifernih područja...“ (Katunarić, 1992.:5).

2.3. Regionalizam

Regionalizam se najčešće definira kao težnja za samostalnošću, a nerijetko i kao provincijski duh. U sociologiji je još uvijek nedovoljna terminološka određenost i preciznost te se ovaj pojam ponekad miješa i s regionalizacijom. Regionalizam se u teoriji i praksi može poimati i kao odgovarajuća ideologija i kao politički pokret koji teže ostvarivanju bilo potpune bilo visokog stupnja autonomije neke regije.

Može se dakle razlikovati regionalizacija kao opravdan i štoviše poželjan proces od regionalizma kao ideologije.

Sociološki je opravdano i nužno regiju i regionalizaciju promatrati u širem kontekstu drugih društvenih procesa kao što su demokratizacija, decentralizacija, modernizacija, globalizacija itd. Regionalizam se može razmatrati kao novi oblik teritorijalne autonomije koji, inače, izražava dugu povijest napetosti u odnosima između centra i periferija¹⁰ (Katunarić, 1992.).

U recentnoj se literaturi govori i o *novom regionalizmu*.¹¹ Novi regionalizam prepoznaje upravo kulturu kao instrument promoviranja ekonomskog razvoja (De Frantz, 2008.)¹². Dakako, da se o regionalizmu raspravlja u kontekstu regionalne politike ali i o regionalizmu kao europskom izazovu i europskoj perspektivi¹³

3. Zašto i sociologija zalazi u povijest

Na sljedećim stranicama, pokušat ćemo, posve kratko, iznijeti neke naznake iz povijesnih procesa na području Dalmacije. Riječ je o ljudima koji su s jedne strane tvorili povijest, ali koji su je gradili na zatečenom povijesnom (socio-

¹⁰ Vidjeti više o tome: Vjeran Katunarić, Centar, periferija i regionalizam: 'tvrda' evropska postmoderna, časopis *Društvena istraživanja*, 1 (1992.), br. 1, str. 5-12- (Ponekad se ovaj časopis citira ovako: DI).

¹¹ O novom regionalizmu vidjeti Larner, W.; Walters, W. (2002.): The Political Rationality of „New Regionalism“: Toward a Genealogy of the Region, *Theory and Society*, 31 (3) : 391-432.

¹² Tranzicijski procesi u srednjoj i jugoistočnoj Europi motivirali su pokrajinske vlasti Burgenlanda (Gradišće) da mobiliziraju manjinsku kulturu kao vrijednost za regionalni razvoj. Novi regionalizam može – kako upozorava De Frantz – izroditi i pobjednike i gubitnike, a regionalne elite suočavaju s problemom kako integrirati različite građanske inicijative i temeljem toga zasnivati regionalnu viziju... (De Frantz, 2008.).

¹³ Vidjeti više o tome: Đulabić, V. (2007.): *Regionalizam i regionalna politika*, Zagreb: Društveno veleučilište; radove u zborniku Milardović, A. /ur./ (1995.): *Regionalizam kao europski izazov*, Osijek: Panliber; Banovac, B. (2005.): Je li regionalizam europska perspektiva, *Novi Kamov*, 14 (1): 9-17, te literaturu koja se navodi u spomenutim radovima.

kulturnom i socio-ekonomskom i svakom drugom) nasljeđu. A poznato je da su povijesni procesi ujedno i procesi dugoga trajanja, da „mrtvi pritišću žive“ i da sociologija svoj posao mora obavljati u trajnom razgovoru s historijom.

Historijsku perspektivu Giddens smatra vrlo značajnom u sociološkim istraživanjima jer je sociolozima često nužna „vremenska perspektiva“ da bi „objasnili sakupljeni materijal o određenom problemu“ (Giddens, 2007. : 667).

Kako je svaka sociološka analiza društvene stvarnosti i pojavnosti, ujedno više-manje, svojevrsna konstrukcija, evo što autori djela *Socijalna konstrukcija zbilje*, prevedenog i u nas, kažu o odnosu sociologije i historije u proučavanju društva kao predmeta sociologije: „sociologija mora nastaviti svoj posao u trajnom razgovoru kako s historijom, tako i s filozofijom, ili će izgubiti svoj navlastiti predmet istraživanja. Taj predmet jest društvo, kao dio ljudskog svijeta, koji su sačinili ljudi, koji nastanjuju ljudi, i koji, zauzvrat, sačinja ljude u neprestanom povijesnom procesu“¹⁴ (Berger i Luckman, 1992. : 216).

R. Mills je smatrao – pod utjecajem Durkheima, i, naročito Webera – da se sociolog ne može zadržati samo na opisivanju trenutnog stanja neke društvene pojave, već da mora zalaziti u povijest. I to ne samo stoga što sociologija proučava konkretna, povijesno data društva, nego i stoga što to proučava kao društva u razvoju, pa prema tome i njihovu povijest. Štoviše, on naglašava potrebu povijesnog i komparativnog proučavanja društvenih struktura. Jer se, „problemi našeg vremena“ ne mogu adekvatno postavljati „ako se dosljedno ne pridržavamo gledišta da je povijest glavni oslonac proučavanja društva“. A društvena tipologija kroz povijest je „neophodna i kao instrument analize“ Pa, „čak ako naš rad i nije eksplicitno takav da omogućava upoređivanje – čak ako se naš interes svodi na neku ograničenu oblast jedne nacionalne socijalne strukture – historijski materijali su nam ipak potrebni“¹⁵ (Mills, 1964. : 170).

Goldstone zamjera aroganciju¹⁶ „nekih historijskih sociologa kojima je historiografska sekundarna literatura, čini se, prikladni kamenolom koji mogu pljačkati prema potrebi“. On traži „kritičko i argumentirano korištenje“ te provjeru istraživanja (Goldstone, 1991. prema Osterhammel, 2004. : 197).

---

¹⁴ Za detaljnu informaciju usporedi: P. L. Berger i T. Luckmann, *Socijalna konstrukcija zbilje*, Naprijed, Zagreb 1992. str. 216. i dr.

¹⁵ O tome pobježe: Rajt Mills, *Sociološka imaginacija*, Savremena škola, Beograd 1964. str. 161 i 165. (Vidjeti naročito Glavu VIII: *O služenju historijom*, str. 161-184).

¹⁶ Pobježe vidjeti o tome Osterhammel, J. (2004.) Transkulturalna poredbena historijska znanost, posebno 3. odjeljak *Važna pitanja historijske sociologije* (str. 190-197), u *Roksandić* (2004.).

O sociološkoj teoriji srednjeg dometa vidjeti u: Robert K. Merton (1979.), *O teorijskoj sociologiji*, Zagreb: Centar društvenih djelatnosti SSOH, posebno 2. poglavlje *O sociološkim teorijama srednjeg obima*, str. 44-79.

Koliko god će se – u ovom radu – izbjegavati „krampanje“ u kamenolomu toliko će se izbjegavati i „ptičju perspektivu koja je udaljena od izvora“ (Osterhammel, 2004. : 201).

Temeljni metodološki obrazac historijske sociologije – zbog individualizacije diskursa – nije baš lako prepoznati. Stoga neki autori kao npr. Theda Skocpol, razlikuju tri strategije teorijskog odnosa. Od te tri ona, kao historijsku sociologiju u užem smislu smatra „potragu za kauzalnim obrascima i odnosima pri odgovaranju na historijska pitanja srednjega dometa“ (Osterhammel, 2004. : 191).

3.1. Začeci modernih europskih društava

T. Parsons početke sistema modernih društava određuje pomoću „promjena u socijalnoj zajednici“ u 17. stoljeću, naročito onih što su u svezi s „odnosom između religije i legitimacije društva“. Naglašava da tako pristupa „radije nego“ kao što je uobičajeno, u evolucijskoj perspektivi, u terminima, ‘industrijalizacije’ i ‘demokracije’ čije se početke nalazi u 18. stoljeću.

Za našu temu je značajno što Parsons uočava da iako je Beč uglavnom protestantski na pragu 17. stoljeća, ipak Habsburgovci uspjevaju ‘rekatolicizirati’ Austriju potpomažući se, pri tom, zagospodarenjem Mađarske. I dalje, Mađarska, Češka i Poljska „etnički su bile negermanske, ali su postale rimokatoličke zemlje“. Germanski pritisak dovodi do splitanja Habsburgovaca s Češkom i Mađarskom (pošto su personalnim unijama preuzeli i krunu Sv. Stjepana i krunu Češke) u „nestabilnu višenacionalnu ili, možda prije, *anacionalnu državu*“ (potertao Š. P.). Osmanlijska ekspanzija ostala je do kraja toga stoljeća „glavna opasnost“ i Austrija je tu u ulozi branitelja „čitave kršćanske Europe“¹⁷. Uz to je Austrija „upadljivo multietnička“ obuhvaćajući „snažne germanske i mađarske komponente“.

Neki dijelovi Hrvatske kao regija Slavonija, po oslobođenju od osmanlijske dominacije istovremeno pada pod susjednu Habsburšku Monarhiju (gdje su već od ranije neki dijelovi Hrvatske). Oni dijelovi Dalmacije koji se oslobađaju krajem 17. i početkom 18. st. gotovo dvostoljetne vlasti Otomanske imperije dodaju se Mletačkoj Dalmaciji. A i Venecija je, dakako, kao i Austrija katolička zemlja.

Važnost Parsonsove analize (za našu temu) sad će biti jasnija kad podsjetimo na njegov nalaz: „Više od tri stoljeća jezgra protureformacijskih zemalja ostat će *tvrdoglavo otporna mnogim procesima modernizacije ...*“ (pot.Š.P.) (Parsons, 1991.:202-205). Dio uzroka kašnjenja modernizacije hrvatskih regija objašnjava upravo iznijeti Parsonsov nalaz.

¹⁷ Ovdje nemamo namjeru dopunjavati Parsonsa navođenjem podataka i izvora tko je podnio glavni teret branitelja Europe, i koji su narodi – i unutar austrijske imperije – predstavljali „predzide kršćanstva“, (koliko god taj termin bio neodgovarajući), odnosno predzide i Habsburške Monarhije i Mletačke Republike.

Austriju su, dalje, na okupu „držale kraljevske i aristokratske ženidbe kao i privrženost rimokatolicizmu“. Austrijski Habsburgovci, premda anakroni, ipak su prihvatili „ograničeni pluralizam vjera“. Zahvaljujući sukobu s napoleonskom Francuskom, Austrija – sve do Svete Alijanse „žarište konzervativnog intergracionalizma u Europi“ – imala je značajnu ulogu posrednika „pri ulasku Rusije u evropski sustav“. (Parsons, 1991. : 225).

Prelazak iz rane faze modernizma obilježen je u Europi dvjema pojavama, krajem 18.stoljeća, industrijskom (V. Britanija) i demokratskom (Francuska) revolucijom. One će se konačno u Europi „iskristalizirati sredinom dvadesetog stoljeća“. Posljedica industrijske revolucije jest ogromno proširenje društvene podjele rada. S ekonomskim i tehnologijskim aspektima industrijske revolucije povezane su i strukturne promjene društva. „Strukturalni je ključ industrijske revolucije širenje tržišta“ i diferencijacija društvene strukture. Diferencijacija uključuje i kompleks ‘radne funkcije’ za razliku od mjesta u porodičnom domaćinstvu. Domaćinstva/kućanstva zbog šanse zapošljavanja mijenjaju mjesto boravka („promjena staništa“) ili pak uče nove vještine. Tako je diferencijacija povećala mobilnost radne snage. Pomalo izniče urbanizirano društvo, a rodbinske strukture, zasnovane na obitelji „gole jezgre“ poprimaju osobine modernog oblika. Svi ti procesi rezultiraju ulogom zanimanja vezanom uz „status u organizaciji zapošljavanja strukturalno različitoj od domaćinstava“¹⁸. Prvotna faza modernog strukturalnog obrasca, prema Parsonsu, iskristalizirala se u sjeverozapadnoj Europi, a „sekundarni obrazac“ – kasnije u „sjevernom kutu“ (središte Pruska).

Međutim, u drugoj fazi, tj. „glavnoj fazi modernizacije“ odvijaju se paralelna zbivanja, pojavila se „prva nova nacija“¹⁹ tj. SAD, koje su odigrale ulogu približno sličnu ulozi Engleske u 17. stoljeću. SAD su poprište sinteze industrijske (Engleska) i demokratske (Francuska) revolucije i stoga svoju daljnju analizu društva Parsons na njih usmjerava.

Mi ćemo se pak usmjeriti na analizu nekih procesa u Dalmaciji i nekih pojava dugog trajanja. U središtu našeg interesa bit će moderno doba počev od 18. stoljeća. Razdoblje modernosti odlikuje veliko ubrzanje društvene promjene. Ovo ubrzanje Giddens objašnjava pomoću tri faktora: ekonomski uticaji, politički uticaji i kulturni uticaji (Giddens, 2007.).

---

¹⁸ Vidjeti više i detaljnije: T. Parsons, *Društva*, 1991., str. 229 gdje on upućuje i na rad N. J. Smelsera.

¹⁹ *Prva nova nacija* naslov je jednoga rada Lipseta. Usporedi: Seymour M. Lipset, *The First New Nation*, Basic Books, New York 1963.

4. Dalmatinsko društvo

4.1. Od strane dominacije do ujedinjenja i oslobođenja

Dalmacija kao regionalni pojam opstoji još od antičkih vremena. Opsegom prostora taj je pojam kroz povijest podložan promjenama. Kroz cijelu novu eru Dalmacija je katkad veći a kad i kad manji, čas labavije čas čvršće povezan teritorij.

U prvom stoljeću nove ere prvi se put javlja naziv Dalmacija za *cjelovit* teritorij i ta rimska Dalmacija, u geografskom prostornom smislu, je najveća²⁰. Provincija Dalmacija bila je organizirana kao „jedinstveni teritorij mediteranskog primorja i dinarske planinske unutrašnjosti“²¹ (Friganović, 1974. : 5).

Nakon velike seobe naroda slavensko stanovništvo postupno se širi i u gradovima, a romansko se smanjuje (reducira). Pa ipak, kontinuitet zajednice gradova i njihove okoline održava se u imenu Dalmacija. Štoviše i novi gradovi zasnovani od slavenskih naseljenika, dotično od hrvatske državne organizacije, kao što su Biograd, Nin i Šibenik,²² polako postaju sastavni dio te zajednice koja se naziva Dalmacijom. Ali, to više nije kontinuirani teritorij pošto su izvangradski teritoriji sastavni dio drugih cjelina bilo Hrvatske, bilo Zahumlja itd.

Kroz 14. i 15. stoljeće Venecija malo po malo dolazi u posjed gradskih komuna te teritorijalno diskontinuirane zajednice.

Osvajačkim pohodima Osmanskog carstva, Zagora dolazi pod Tursku vlast i tako se susreću dva moćna državna organizma na prostoru današnje Dalmacije. Turski je teritorij dio Bosanskog pašaluka, a onaj pod Mletačkom Republikom sačinjava mletačku Dalmaciju. Treći dio, današnje dalmatinske regije, tada je bio slobodna Dubrovačka Republika.

---

²⁰ O privredi u vrijeme i na prostoru rimske Dalmacije vidjeti Škegro, A. (1999.): *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Zagreb.

²¹ Glavno središte dalmatinske provincije je tada najveći grad u hrvatskim današnjim krajevima – Salona (današnji Solin).

Granice rimske Dalmacije vremenom se sužavaju i u 4.- 6. stoljeću ona uglavnom obuhvaća obalski pojas s otocima i dinarski planinski prostor koji služi kao prirodna zaštitna barijera. Tu prirodnu barijeru nadvladala je avarsko-slavenska invazija u 6. – 7. stoljeću koja je preplavila i dalmatinski prostor izuzev primorskih gradova. Ti gradovi (među njima Zadar, Trogir, Split i Dubrovnik na području današnje Dalmacije) su oslonac romanske Dalmacije. Srednjovjekovna romanska Dalmacija glavno upravno-političko središte ima u Zadru i prostorno je znatno manja od nekadašnje.

²² Naselje na području grada Šibenika izgleda da je puno starije nego što se donedavna obično smatralo. Usporedi: Cambi, N. (2001.): Područje šibenske biskupije u starokršćansko doba, u zborniku: *Sedam stoljeća šibenske biskupije, Šibenik*: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“.

Poslije dugotrajnog kandijskog rata (1645. – 1669.) popisano je u tadašnjoj Mletačkoj Dalmaciji i Albaniji (obalni dio Crne Gore) 78.288 stanovnika. To je vrijeme kada se novopridošli val stanovništva – prispio iz dugotrajnog i neiscrpnog vrela – Bosne i Hercegovine, počinje stabilizirati. Vidljivo je to iz rezultata popisa 1718. godine kada se govori o 108.090 stanovnika.²³ Procjenjuje se da je na današnjem području Dalmacija 1780. godine imala oko 240 tisuća stanovnika,²⁴ što predstavlja 16,27 posto ukupnog stanovništva Hrvatske iako je činila 20,8 posto teritorija.

Kroz sljedećih stotinu godina (1780.-1880.) stanovništvo je u Dalmaciji poraslo za 80 posto, Istre 124,5 posto a civilne Hrvatske i Slavonije za 58,5 posto. Tada je u Dalmaciji bilo 432.284 stanovnika. Šest desetljeća kasnije – godine 1940. - na tom je prostoru 684.300 žitelja. Sada je za tih šezdeset godina porast stanovništva Hrvatske i Slavonije oko 66 posto, a Dalmacije 58,3 posto, dok je porast u ukupnom stanovništvu Hrvatske 63,4 posto.

Za daljnja četiri desetljeća stanovništvo Dalmacije poraslo je na 882.050 koliko 1981. godine ima stanovnika.. I poslije Drugog svjetskog rata nasljeđene su razlike u „tempu porasta stanovništva“ Hrvatske između njenih regija kao rezultat višestoljetne razdijeljenosti hrvatskih krajeva izloženih različitim utjecajima, interesima i dominaciji stranih faktora.

Nakon pada Dubrovačke Republike pod francusku upravu cijela je Dalmacija²⁵ pod kratkotrajnom francuskom vlašću (1806. – 1813.). Od 1813. pa sve do sloma Austro-Ugarske (1918.) čitavo je područje Dalmacije pod Austrijom. Štoviše, ona ima poseban Sabor i zemaljsku vladu sa sjedištem u Zadru (jednako kao i Istra sa sjedištem u Pazinu).²⁶

²³ Podaci uzeti iz rada I. Erceg, Stanovništvo Dalmacije (na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće), *Acta historico-oconomicae Jugoslaviae*, Vol. II, Zagreb 1975. str. 7-26.

²⁴ Popis iz godine 1781. pokazuje broj od 236.997 stanovnika. Međutim, u taj broj uključeno je i 26.795 stanovnika otoka Cres-Lošinj, Krk, Pag i Rab što treba odbiti. A nije uključeno stanovništvo tada još samostalne Dubrovačke Republike za koju se procjenjuje da je mogla (1780.godine) imati oko 30.000 žitelja, što treba pribrojiti. Prema istoj procjeni na području današnje Dalmacije (tj. nekadašnje Zajednice općina Split) živjelo je 1780.godine oko 240 tisuća stanovnika. Procjene vidjeti: J. Gelo, *Demografske promjene*, str. 85.

²⁵ O Dalmaciji pod Napoleonovom Francuskom kao i literaturu o tomu vidjeti u Trogrlić, M. i Vrandetić, J. /ur./: *Dalmacija za Francuske uprave* (1806.-1813.), Zbornik radova, Split 2011.; Čosić, S. (1999.): *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.)*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU.

²⁶ Društveno političke prilike uoči konstituiranja toga Sabora, u Dalmaciji, djelovanje strana-ka u vezi s izborima i izbori Sabora, njegov sastav, zasjedanja, diskusije i odluke, kao i relacija spram Carevinskog vijeća u Beču i pitanja ujedinjenja Dalmacije s ostalom (prekovelebit-skom) Hrvatskom detaljno su prikazani u monografiji: Ivo Perić, *Dalmatinski sabor 1861.-1912.(1918.)*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, Posebna izdanja, Zadar 1978.

Područje Slavonije tada je zajedno s civilnom Hrvatskom pod neposrednom dominacijom Pešte, za razliku od Dalmacije koja je neposredno izložena kontroli Beča.

Po završetku Prvog svjetskog rata i raspadu Austro-Ugarske monarhije, 1918.godine, u novostvorenu državu SHS (kasnije nazvanom Jugoslavija) ulaze, kao i ostale hrvatske regije, i Dalmacija i Slavonija. Treba istaći da neki dijelovi i jedne i druge historijske pokrajine, odnosno regije, ostaju izvan novostvorene države. Tako je Baranja dospjela pod Mađarsku, a Zadar i Lastovo pod Italiju (jednako tako Istra i Rijeka). Ovi dijelovi Hrvatske ostaju pod stranom vlašću sve do oslobođenja²⁷ 1943. i 1945. odnosno njihovog pripojenja matici zemlji Hrvatskoj (a time i tada i bivšoj Jugoslaviji). Od tada se i Dalmacija kao i druge regije ujedinjuje s drugim dijelovima Hrvatske, te se razvijaju u istom državno-pravnom okviru, s jedinstvenim društveno-ekonomskim i političkim sistemom, izgrađuju jedan odgojno-obrazovni sistem itd.

4.2. Kretanje i struktura stanovništva: conte, gospoda, madona i pučani

Prostor Dalmacije koji se razmatra u ovomu radu obilježavaju sljedeće krajnje točke: na sjeveru Barić Draga (u podvelebitskom kanalu), na jugu i istoku ista točka Rt Kobila (južnije od Dubrovnika) a na zapadu Premuda (u zadarskom arhipelagu).

Na izmaku 17. stoljeća – kao što smo već iznijeli - Dalmacija bilježi tek oko 80.000 stanovnika, a broj stanovništva počinje rasti po okončanju mletačko-turskih ratova. Tako po sklapanju *Požarevačkog mira* godine 1718. Dalmacija prelazi broj od 100.000 stanovnika, „u sredini 18. stoljeća oko 160.000, dok se u drugoj polovici stoljeća taj broj kreće između 200 i 250 tisuća, što prilično točno odražava etape privrednog razvoja i postepeno gospodarsko oporavljanje Dalmacije“. Gustoća naseljenosti gradova je slaba pa je odnos broja stanovnika grada i sela „u 16. i 17. stoljeću 1 : 4, u drugoj polovini 18. st. 1 : 10“.

Dalmatinsko je *plemstvo u gradovima*²⁸ (Nin, Novigrad, Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Omiš...) na vrhuncu svoje društvene moći početkom 15. st. Proces stagnacije, premda postupan, traje sve do 18.stoljeća. Uglavnom pošteđena od turskih osvajanja, ova društvena skupina *na otocima* nije ekonomski slabila za razliku od one na kopnu. Ovi gradovi zajedno sa selima između i oko njih što

²⁷ Pokrčje kao (sub)regija Dalmacije, odnosno Knin, Drniš i Šibenik nisu kao drugi dijelovi Dalmacije 1918.godine priključeni novostvorenoj državi (SHS) nego su ostali pod talijanskom okupacijom do 1921.godine.

²⁸ Za ilustraciju navodi se primjer Trogira. Usporedi: *Andreis, M. (2006.): Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji*, Trogir.

pripadahu njihovim distriktima te dalmatinski otoci sačinjavaju „gradsko društvo mediteranskog tipa“.²⁹ U Dalmaciji su praktično postojale dvije vrste plemstva: „*signor*“, plemići po nasljedstvu, po tradiciji tj. od starine; i „*conte*“, plemići kojima je plemićku titulu udjelila Venecija. Dodjela naslova povlačila je dodjelu zemlje tj. feuda, osobito nakon izгона Turaka, odnosno Osmanlija.

Postoje naznake „da su koloni u Dalmaciji imali više privilegija nego bilo gdje u Europi“ (Obad, 1990. : 8). S druge strane plemići koji su davali zemlju u kolonat bavili su se i drugim zanimanjima.

Prema istraživanjima D. Božić – Bužančić u Splitu se 1499. „službeno navode građani i pučani“, a u popisu s početka 16. stoljeća 50 popisanih nosili su naslov *gospodin*, a to su sigurno bili već ugledni i bogati građani“ (Božić-Bužančić, 1982. : 9).

Jedno kraće vrijeme u 18. stoljeću postojalo je i nasljedno građanstvo, ali je poslije pripadalo isključivo pojedincima i nije više bilo nasljedno u obitelji. Jedan izvještaj iz 18. stoljeća, govori o četiri klase (staleža) u gradu Splitu: „broj njegovih stanovnika skupa s onima iz predgrađa dosiže 4.000. Stanovnici splitskog područja dosižu također toliki broj. Među njima ima 1600 ljudi sposobnih za oružje, jakih i otpornih. Dijele se na četiri klase: To su *crkvene osobe, plemići, građani i puk*“³⁰.

Paralelno s oblikovanjem plemstva, ekonomskom diferencijacijom izdvajaju se *gornji slojevi društva* „iz cjeline pučana“ sastavljeni „od najimućnijih trgovaca, obrtnika, umjetnika, notara i sl. (Raukar, 1981. : 107, 112). Taj gornji sloj pučana uobličava se kroz borbu za svoje staleške interese i postupno zadobiva statusna obilježja *građanstva*. Dok sposobnost socioekonomske i kulturne reprodukcije plemstva (patricijata) opada, dotle će građanskog sloja sve izrazitije rasti. U osnovici društvenih sukoba toga vremena „nalazila se duboka imovna diferencijacija“ dijeleći vrh piramide društva (gornje klase: patricij i građanstvo) od njene baze, tj. od društvenog dna – pučana, kao i gradsko od seoskog stanovništva.

Demografski razvoj u 18. stoljeću proizvodi glad za zemljom, kultiviranje tla i sl. što opet dovodi do zahtijeva posjednika za novim ili većim podavanjima dohodaka sa zemlje. Klasni se odnosi u dalmatinskom agraru zaoštravaju već u 17. stoljeću (nakon dodjele poljoprivrednih površina od strane Mlečana u

²⁹ U agraru tog društva prevladavaju kolonatski odnosi, „lively, vječiti lively te slobodni zemljišni posjed. Vlasnik zemlje, koji ponajviše živi u gradu, daje kolonu zemlju uz određene uvjete (...). Inače, kolon je osobno slobodan“ (str. 10). Poblize o tome i drugim osobinama dalmatinskog društva vidi: S. Obad, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Logos, Split 1990.

³⁰ Prema: Danica Božić-Bužančić, *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb 1982.

novostečenim, preotetim krajevima od Osmanskog Carstva, a 30-tih i 40-tih godina 18. stoljeća rezultiraju izbijanjem buntovnih pokreta dalmatinskih težaka.³¹

Dalmacija je u ekonomskom smislu – kao i u srednjovjekovnom razdoblju – i pod mletačkom vlašću bila „broj izdvojenih područja“³² tj. nije predstavljala ekonomski jedinstveno područje. Pregled ekonomskog stanja i privrednog razvoja Dalmacije od 18. do 20. stoljeća donosi Peričić (1998.).

Bacimo li – na trenutak – pogled na strukturu zanimanja vidimo da je početkom 18. stoljeća u samom gradu Splitu bilo 60-tak majstora – zanatlija i k tome još četiri naučnika.³³ Sredinom toga stoljeća u gradu djeluje jednak broj zanatlija, a u predgrađima Splita još dvadesetak. Godine 1750. socijalna struktura stanovništva Splita daje sljedeću sliku: šest glava obitelji nosi plemićku titulu „conte“, 105 je s naslovom gospodin (plemići, viši oficiri/časnici, ugledniji građani), 62 majstora, dva (2) parona, sedam (7) s doktorskom titulom, jedna (1) žena je naslovljena kao madona, crkvene institucije broje 150 osoba. Ostali su bili „skromni građani i pučani“ (Božić-Bužančić, 1982.:17-18).

Po dovezima u razvoju kulture u srednjem vijeku sve do 16. stoljeća primorski je prostor nadmoćan u usporedbi s kontinentalnim dijelom Hrvatske. Ako se uzme za primjer pismenost i književnost vidi se kako se ona razvija od 14. stoljeća i na hrvatskom i latinskom jeziku, a onda i na talijanskom jeziku (osobito historiografija 16. i 17. st.).

Trojezični karakter hrvatske kulture u Dalmaciji omogućavao je komunikaciju sa širokim slavenskim zaleđem s jedne strane, ali i s evropskim univerzalizmom s druge, te sa susjedima u jadranskom bazenu s treće strane. Tadašnji se kulturni i intelektualni trendovi hrvatske provenijencije uklapaju u onodobne tokove u

³¹ O društvenim previranjima na dalmatinskom selu, kao i o oblicima privređivanja, putovima razvoja i razvitka školstva, kulture i zdravstva od sredine 18. stoljeća do Prvog svjetskog rata objavio je svoja istraživanja Stijepo Obad. Vidjeti: S. Obad, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Logos, Split 1990. U 16. i 17. stoljeću „zamjetna je nesnošljivost između sela i grada, kape i šešira, svjetovnih i crkvenih feudalaca, koja se očitovala kroz uskraćivanje daća, parnice i otpore“ (str. 10).

³² Usporedi: T. Raukar, *Društvene strukture u Mletačkoj Dalmaciji*, u knjizi: Društveni razvoj Hrvatske od 16. do početka 20. st. (Ur. Mirjana Gross), Liber, Zagreb 1981. str. 103-126.

³³ Radi se o jednom popisu iz 1716. godine kada je grad Split imao oko 2000 stanovnika. Struktura zanimanja unutar tog sloja zanatlija izgledala je ovako: 10 krojača, 9 postolara, po 7 bačvara i zlatara; zatim po 3 zidara, drvodjelca, kovača, pekara, papučara i vlasuljara; te po jedan brijlač, klobučar, mastioničar, sapunar, rezbar, tapetar i izrađivač mačeva (spader); kao i dva majstora bez oznake zanimanja (struke). Uz to po jedan naučnik zabilježen je kod kovača, krojača, postolara i vlasuljara. Poslodavac je naučniku, kao i svom radniku morao osigurati stan i hranu. Prema jednom ugovoru majstor će šegrta plaćati prve 12, a druge godine 13 cekina. Obično su lijebove i liječnika kao i odijelo i obuču plaćali sami naučnici (kao i radnici). Prema: D. Božić-Bužančić, *Privatni i društveni život Splita*, za detalje – str. 14-16.

Europi. Za ilustraciju, dovoljno je navesti onodobni utjecaj djela Marka Marulića u Europi.

Nametnuti mletačko-turski okvir u 17. i 18. stoljeću pretvara dalmatinsko područje ne samo u ekonomskom nego i u kulturno umjetničkom pogledu u samu europsku periferiju.³⁴ O mletačko-turskom okviru od 16. do 18. stoljeća u ekohistorijskom kontekstu pisali smo ranije (Pilić, 2003.) kao i o socijalnoj strukturi u krajevima u Pokrčju (Pilić, 2008.). Iznimku, u tom smislu, predstavlja područje Dubrovačke Republike, kao i nekolicina pojedinaca Mletačke Dalmacije³⁵.

Velike suprotnosti između društvenih grupa zasnovane na krutoj staleškoj podjeli dalmatinskog društva sačuvavaju u sebi značajke srednjovjekovlja sve tamo do 18. stoljeća. Nakon priključenja Dubrovačke Republike (1808.) Dalmaciji, u njoj prevladavaju dva tipa odnosa: kolonastvo i kmetstvo.

Kmetски odnosi – do 19. stoljeća – u Dubrovniku „slični su onima u feudalnoj Europi, a oni u dalmatinskim krajinama najbliži su krajiškom sustavu“. Uz obalu i na otocima zemljišni odnosi – utemeljeni na rimskom pravu – „drugačiji su nego u središnjoj Europi“. (Obad, 1990.:30).

Kroz 19. stoljeće zemlja – do tada u vlasništvu svjetovnih i crkvenih feudalaca – prelazi u posjed građana i imućnijih seljaka (otkupom, kupovanjem, lihvarstvom). Ovaj je proces trajao duže nego u drugim habsburškim zemljama pošto 1848/49. u Dalmaciji nisu ukinuti zemljišni odnosi³⁶. U šibenskoj je okolici otok Zlarin od 1298. do 1843. godine bio posjed Šibenske biskupije, a Krapanj je u srednjem vijeku vlasništvo šibenskog Kaptola, a od sredine 15. st. franjevac (Marković, 2005. : 74-75).

Nataloženi antagonizmi između izrazito podijeljenog društva, tj. viših klasa i težaka izbijaju eruptivnom snagom na izmaku 18. stoljeća a u povodu pada

---

³⁴ O društvenoj strukturi u zagorskom pojasu poslije oslobođenja od Osmanskog Carstva vidjeti: G. Stanojević, *Dalmatinske krajine u XVIII. vijeku*, Prosvjeta, Zagreb 1987. (posebno str. 72-100).

³⁵ Povijest mletačke države u Dalmaciji i njenih organa obradio je Ivan Pederin u knjizi *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik 1990.

³⁶ O previranjima u Dalmaciji, društvenim i političkim u seoskom i gradskom društvu 1848. godine vidjeti odabrane spise u knjizi Obad, S. (1987.) *Dalmacija revolucionarne 1848/49. godine. Odabrani izvori*, Rijeka: Izdavački centar.

Tako dalmatinska vlada 10. 2. 1848. upućuje okružnicu Biskupskom ordinarijatu u Šibeniku, u kojoj se upozorava na „sve veću ‘opasnost’ od komunizma i radikalizma“. Tomu se treba oduprijeti „hrabro i snažno na svim područjima javnog života i svim sredstvima, posebice tiskom“. Ovo se okružno pismo može dovesti u vezu s objavljivanjem *Komunističkog manifesta* na njemačkom jeziku (London, veljače 1848.). Viši stratumi plašili su se komunizma zbog svojih ekonomskih i dr. klasnih interesa, jer se ponešto od te revolucionarne situacije reflektiralo i na Dalmaciju. Posebice u Dubrovniku gdje se zemljovlasnici ustaju protiv kmetstva koje im otkazuje daće i tlake i još govori da je „zemlja božja i onoga tko je obrađuje“ (Obad, 1987. : 52).

Mletačke Republike.³⁷ Paralelno s konfliktualnim društvenim procesom između zemljoposjednika i seljaštva, odvija se i sukob između gradskog patricijata i građanskog sloja. Ovaj drugi i dugotrajni konflikt davao je pečat životu dalmatinskih gradskih komuna.

Proces modernizacije od polovine 19. stoljeća postupno se širi iz gradskog u seljačko društvo. (Zagora, Makarsko primorje i Neretva). I kao što Obad zaključuje „dolazi do sukoba zaostale patrijarhalne sredine s procesom modernizacije“ što dovodi do niza posljedica. Jedna je od njih pojava hajduka (hajdučija)³⁸ kao svojevrsni „vid socijalnog otpora“ (Obad, 1990.:87).

Govoreći o metodološkim problemima i zadacima istraživanja Mletačke Dalmacije, T. Raukar (1981.godine) tvrdi „da gotovo i ne postoje istraživački radovi o pojedinim slojevima društva u komunama, o njihovu oblikovanju i razgradnji, osobito u 17. stoljeću, kad se zbivaju važne promjene u njihovoj strukturi. Nedovoljno poznajemo ekonomsku podlogu društvenih slojeva i njezin razvoj ...“³⁹.

Evo sažetog prikaza dalmatinskoga društva u 18. stoljeću

„Prema tome, dalmatinsko društvo osamnaestog stoljeća, osobito njegov pretežni seljački dio pripada dvama tipovima društava: gradskom društvu u primorju i na otocima s kolonatskim zemljišnim odnosima, i vlaškom, odnosno seljačkom društvu u Zagori, Makarskom primorju i Neretvi, gdje je zemlja državna o obrađuje je seljak uz vojnu obvezu i plaćanje poreza državi. Socijalni sastav seoskog stanovništva u tim društvima je različit. U krajinama se kreće od Vlaha do serdara, a u primorju i na otocima od kolona, preko gradskih struktura, do zemljišna vlasnika.

S doseljenjem novog stanovništva nastaju nova seoska naselja u oba društva s novim nazivima, dva etnikuma, dvije vjere u seljačkom društvu, dva socijalna sastava na selu, novi mentaliteti, jezik, običaji, odijevanja i govori“.⁴⁰

³⁷ Prilike u Dalmaciji u to doba opisuje Š. Peričić u knjizi *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Centar za povijesne znanosti, Zagreb 1980.

³⁸ O hajducima i hajdučiji i u 19. stoljeću u Dalmaciji vidjeti u radu Peričić, Š. (1991.) Hajdučija u Dalmaciji XIX. stoljeća, *Radovi* Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 33, str. 185-204. Općenito o otporu modernizaciji vidjeti u odjeljku 3.1. *Začeci modernih europskih društava*, u ovom radu.

³⁹ Vidjeti pobliže: T. Raukar, *Društvene strukture ...* str. 123.

O ekonomskim i društvenim prilikama u Dalmaciji u 18. i 19. stoljeću (posebice u Cetinskoj krajini i Zlarinu), na za sociologiju zanimljiv način, piše i Bernard Stulli. Pogledati: B. Stulli, *Iz povijesti Dalmacije*, Književni krug, Split 1992.

⁴⁰ Potrebno je usporediti: Stijepo Obad, *Dalmatinsko selo u prošlosti (od sredine osamnaestog stoljeća do Prvog svjetskog rata)*, Logos, Split 1990. str. 11. Dodajmo tome da su serdari malo-brojni i može ih se izbrojiti na prstima ruku, a uz to i svaki je serdar, u pravilu, Vlah (Morlak).

U Dalmaciji je postojao kolonat, specifičan tip mediteranskog agrarnog sustava, poznat u literaturi kao dalmatinski tip kolonata.

U ovoj je regiji vinogradarstvo i maslinarstvo bila ujedno osnovica za trgovačku i (početnu) industrijsku djelatnost. Na selu se odvija proces socijalno-ekonomskog raslojavanja što dovodi i do raspada posjeda „tradicionalnog zadrudnog tipa“ na niz manjih individualnih poljoseljačkih gospodarstava.⁴¹

Definiciju porodične zadruge, razloge njenog održavanja u našim krajevima i uzroke raspada analizira V. Puljiz (1992.). Porodične zadruge „kao oblik socijalne organizacije u tradicionalnom selu“ opstojale se „u doba autarkične, naturalne seljačke ekonomije, kada je robno-novčana privreda tek periferno zahvaćala seoska društva“. I na nekadašnjem turskom i nekadašnjem austrijskom području, u našim krajevima, državna je vlast stimulirala njihov opstanak (bilo kao samoorganizaciju rada, bilo zbog militarnog uređenja društva). Prodorom robno-novčane privrede koja „stimulira osamostaljivanje manjih porodica“ započinje proces raspadanja porodičnih zadruga.⁴²

⁴¹ O kućnim zadrugama vidjeti: Bogdan Stojsavljević, *Povijest sela*. Hrvatska-Slavonija-Dalmacija 1848.-1918. Prosvjeta, Zagreb 1973.

⁴² Više o tome: Vlado Puljiz, Porodične zadruge i procesi modernizacije hrvatskog društva, časopis *Sociologija sela*, god. 30, br. 1-2, 1992. str. 147-154. Problematikom kućnih zadruga bavili su se različiti autori i s raznih aspekata i u to dalje nećemo zalaziti. Napominjemo da je o tome onodobno pisao i O. Utješenović. Vidi: O. Utješenović Ostrožinski, *Kućne zadruge*. Vojna krajina. K. Marx, *Utješenović*, (Izbor tekstova i predgovor: D. Roksanđić), Školska knjiga i Stvarnost, Zagreb 1988. Motiv kućne zadruge, osobito proces njenog raspada zastupljen je i u hrvatskoj književnosti. Više je pisaca zaokupljeno tom tematikom. Ovdje izdajamo djela *Josipa Kosora*, književnika iz doba hrvatske moderne (kojem usput budi rečeno Krleža priznaje i cijeni umjetničke kvalitete djela), a koji se kao rođeni Dalmatinac (Trbounje kod Drniša) kao dječacić zajedno s dugom karavanom upućuje u Slavoniju (Otok, Privlaka) ... . Slike društvenih zbivanja Slavonije u romanu J. Kosora kao da se nastavljaaju na one koje je u svojim romanima fiksirao realistički pisac Josip Kozarac.

Slavonska sela i raspadanje drevnih kućnih zadruga opisuje Kosor u (socijalnom) romanu *Rasap* (1906.): „Od iskona postoji zadruga Gavanović kbr. 50 u selu P. (...). Ima do dvjesta jutara raznolike zemlje plodnice a broji na 50 duša, već prema tome, kako se rađa i umire u onoj velikoj staroj stoljetnoj zadrudnoj sobi od hrastovih greda i sa dvadesetak kreveta. Ore se šest plugova na šest volova, a žanje sa trideset visara ...“. Josip Kosor, *Rasap*, Privlačica, Edicija Dukat, Privlaka 1987. I u jednom drugom djelu – ekspresionističkoj drami *Požar strasti* (koja je 1912. godine nakon zagrebačke doživjela dvije predstave u jednom danu u Njemačkoj, tj. u Mannheimu i Munchenu) jedni nalaze elemente društvenih procesa, dok drugi upozoravaju da u *Požaru strasti* ne treba tragati za slavonskim realnostima. Kosor svoga junaka svodi „na ulogu izvanredno reljefnog simbola“ izrazivši u Guši „jedinstvo čovjeka i zemlje“. I ovu dramu objavio je Kulturno-informativni centar „Privlačice“ – agilni mali izdavač iz Privlake (1987.).

Dubravko Jelčić napisao je iscrpnu radnju o Josipu Kosoru. Vidjeti: D. Jelčić, *Strast avanture ili avantura strasti*, August Cesarec, Zagreb 1988.

4.3. Kretanje stanovništva – ukupnog i seoskog u Dalmaciji

Tablica 1. Broj stanovnika većih gradova Dalmacije od početka 19. do početka 20. st. (1818. – 1910).

Godine Gradovi	1818.	1880.	1910.
Dubrovnik	5.855	7.248	8.958
Split	6.739	14.513	21.409
Šibenik (1830. g.)	5.000*	6.858	12.588
Zadar	5.386	11.851	14.056
UKUPNO	17.980	40.470	57.011

*Podatak za Šibenik odnosi se na 1830. godinu (te nije unijet u ukupan zbroj 1818. g.)

Pri kraju drugog desetljeća 19. stoljeća Split ima više stanovnika u usporedbi s ostalim velikim dalmatinskim gradovima nego pojedinačno ostali gradovi.⁴³ Dva desetljeća prije kraja 19. st. (znači nakon 60-tak godina) Split ima više stanovnika nego Dubrovnik i Šibenik zajedno, a gotovo podjednako kao i ta dva grada zajedno Split ima i početkom 20. stoljeća (1910.godine; tablica 1). Neposredno poslije Drugog svjetskog rata Split ima (1948.godine 53.332) više stanovnika nego ostala tri grada zajedno (Dubrovnik 19.773; Šibenik 16.123; Zadar 13.954).

Ukupan broj stanovnika Dalmacije je u porastu. S obzirom na prirodni položaj a i na socioekonomske osobitosti uobičajeno se razlikuju tri područja: otočno, obalno i zagorsko.

Evo, kako se kretao ukupan broj stanovnika po tim područjima. Prvo se donosi kretanje od sredine 19. do početka 20. stoljeća, a potom u drugoj polovici 20. stoljeća (tablice 2. i 3.). Da bi se bolje uočila dosadašnja transformacija stanovništva posebno izdvajamo kretanje seoskog stanovništva u Dalmaciji od polovine 19. do polovine 20. stoljeća (tablice 4. i 5.).

⁴³ Tako 1818.godine Split ima više stanovnika od Dubrovnika, ali taj višak nije niti jednu tisuću (884), a od Zadra imao je više nešto više od jednu tisuću (1.353).

Tablica 2. Kretanje ukupnog stanovništva Dalmacije po područjima od sredine 19. do početka 20. st.

Godine	1857.		1880.		1910.	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Otočno	48.130	12,9	58.463	13,5	73.739	12,5
Priobalno	186.206	49,8	225.336	52,1	308.370	52,0
Zagorsko	139.901	37,3	148.394	34,4	210.394	35,5
DALMACIJA	374.237	100,0	432.193	100,0	592.503	100,0

Tablica 3. Kretanje ukupnog stanovništva Dalmacije po područjima u drugoj polovici 20. st.

Godine	1948.		1961.		1971.		1991.	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Otočno	55.842	8,5	54.635	7,2	50.779	6,1	50.202	5,3
Priobalno	372.123	56,1	452.038	59,7	533.366	64,3	676.670	71,7
Zagorsko	235.465	35,4	250.665	33,1	245.929	29,6	217.154	23,0
DALMACIJA	664.430	100,0	757.338	100,0	830.075	100,0	944.026	100,0

Ekonomska osnovica najvećeg broja stanovnika Dalmacije sve do kraja austrijske vlasti zasnivala se na agrarnoj privredi. Podaci iz 1900.godine govore da je od poljoprivrede živjelo u Dalmaciji „polo milijuna ljudi tj. 83,8 posto ukupnog pučanstva“.⁴⁴

Tablica 4. Seosko stanovništvo Dalmacije od polovice 19. do početka 20. st.

Godine	1857.		1880.		1910.	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Otočno	35.578	11,2	40.102	11,2	45.063	10,0
Priobalno	150.122	47,3	172.476	48,4	217.867	48,6
Zagorsko	131.546	41,5	143.712	40,4	185.730	1,4
DALMACIJA	317.246	100,0	356.290	100,0	448.660	100,0

⁴⁴ Igor Karaman, *Problemi ekonomskog razvitka hrvatskih zemalja u doba oblikovanja građansko-kapitalističkog društva do Prvog svjetskog rata*, u: Društveni razvoj Hrvatske... str. 307-342. Usporedi također, I. Karaman, *Jadranske studije: prilozi ekonomsko-socijalnoj historiji Rijeke, Hrvatskog primorja i Dalmacije od XVIII. do XX. stoljeća*, IC, Rijeka 1992.

Tablica 5. Seosko stanovništvo Dalmacije 1931. – 1948.

Godine	1931.		1948.	
	Broj	%	Broj	%
Otočno	44.069	9,3	40.691	8,5
Priobalno	229.165	48,6	232.395	48,5
Zagorsko	198.302	42,0	205.684	42,9
DALMACIJA	471.536	100,0	478.790	100,0

Ako se primjena parnog stroja uzme kao kriterij početka industrijalizacije i modernizacije društva onda je Hrvatska zakašnjavala za zapadnoeuropskim zemljama više od pola stoljeća.⁴⁵ Kao što vidimo Hrvatska je tada ruralna zajednica za koje zajednice Parsons kaže da „imadu općenito neizdiferenciranu nedefiniranu strukturu izuzetno otpornu prema modernizaciji.“⁴⁶

Za usporedbu: prema evidenciji iz 1857.godine na području „hrvatsko-slavonskog provincijala bilo je 10.900 poslodavaca s 8.686 pomoćnika“ ili prosječno 0,8 radnika po poslodavcu a u „Dalmaciji 2.435 poslodavaca s 4.193 pomoćnika“ tj. 1,7 radnika prosječno po jednom poslodavcu (Karaman, 1981.:338). Prvu, kakvu-takvu statističku evidenciju o strukturi stanovništva po *zanimanjima* u Hrvatskoj, imamo iz 1857.godine.⁴⁷

Kroz stotinjak godina slabijeg razvoja građansko-kapitalističkog društva na području Hrvatske – od pred kraj prve polovine 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata – stanovništvo „iskazuje znatne duboke strukturne ili funkcionalne razlike od područja do područja“ (Karaman,1991.:243). Te duboke razlike uvjetovane su, ponajviše složenošću i raznovrstošću teritorijalne organizacije Hrvatske, odnosno utjecajem različitih stranih faktora na ekonomski razvoj. I Castells govori o razlikama među regijama. „Društveni odnosi i njihov politički izraz u svakoj su društvenoj zajednici i regiji različiti. Oni odgovaraju na postojeće lokalne ili regionalne odnose snaga, povijesne temelje prostora na kojemu se nalaze i osobitostima ekonomske strukture“ (Castells, 2002.:275).

⁴⁵ Riječka tvornica papira primjenila je parni stroj 1835. dok je u Slavoniji proradio paromlin u Vukovaru 1846.godine, tj. 78 godina poslije nego u Engleskoj

⁴⁶ Za širi kontekst: T. Parsons, *Društva*, A. Cesarec, Zagreb 1991. str. 221 (Vidi posebno Četvrto poglavlje: *Kristalizacija prvih modernih sustava*, str. 202-222).

⁴⁷ Radi se o austrijskom popisu stanovništva. „Prve bar nešto pouzdanije viesti o razredbi našega žiteljstva po zvanju i zanimanju potječu od popisa godine 1857. i 1869. No znatnije koristi ne bijaše od njih i to stoga, što su obje statistike premalo specijalizirale razne vrste zvanja, što nisu celoga žiteljstva već samo privrjednike razvrstale na pojedine grane privrjede ...“. M. Zoričić, *Žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju*, Rad, JAZU 125, Zagreb 1896. str. 58.

Zadaci koji su zahtijevali realizaciju u cilju *modernizacije* ekonomike hrvatskog društva mogu se zajednički obuhvatiti „procesom *industrijalizacije*, u širem značenju ovoga pojma“. Karaman, u predgovoru knjizi *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800.-1941.)*, navodi da pod pojmom industrijalizacije označava „ukupni temeljni preobražaj dotadašnjih tradicionalnih oblika djelatnosti u različitim područjima privrednoga života, njihovo preoblikovanje i izgradnju na takvoj razini koja omogućava i osigurava djelovanje razvijenoga, naprednoga, suvremenoga društva“ (Karaman, 1991.:5). Prema istom autoru, povijesni razvoj Hrvatske u cijelom 19. stoljeću i do 1941. u bitnome je obilježen procesima modernizacije.⁴⁸ Modernizacija se, svakako, nastavlja i poslije 2. svjetskog rata.

Sa sociološkog gledišta, u najopćenitijim crtama, pojam se modernosti definira kao „*kontinuirani proces modernizacije* (potcrtao autor) koji počinje u 19. stoljeću i koji u našem vremenu“ nastavlja svoj tok različitim oblicima i ritmovima. R. Kalanj smatra da je pojam „modernosti identičan pojmu odnosno razdoblju industrijalizma“. U tom smislu industrijalizam se razumijeva kao „fakticitet procesa modernizacije“.⁴⁹ Industrijalizacija se u Dalmaciji intenzivnije odvija 60-tih godina 20. st., u Pokrčju također. Do prekida dolazi početkom rata 1991.

5. Dominacija (stranog) kapitala

Kao što je strani kapital igrao značajnu ulogu u kakvom-takvom ekonomskom razvoju Hrvatske za vrijeme Austro-Ugarske (takva mu je uloga pripala i nakon 1918. odnosno u ondašnjoj kraljevini, „staroj“ Jugoslaviji). Viši slojevi te buržoazije bili su „ili feudalni doseljenici Mađari, Nijemci, Talijani, Francuzi, koji su u toku historijskog procesa centralizacije Austro-Ugarske potisli uz pomoć

---

⁴⁸ O recentnim sociološkim stajalištima o problemu modernizacije vidjeti radove u Zborniku: *Modernost i modernizacija*, kojega je priredio Rade Kalanj u izdanju Sociološkog društva Hrvatske, Zagreb 1990. Vidjeti i studiju Rade Kalanja, *Modernost i napredak*, Izdanje Anti-barbarus, Zagreb 1994. u kojoj autor opsežno eksplicira pojmove modernost i napredak, ali razmatra i druge pojmove kao npr. razvoj, rast, klase, industrijalizam, demokracija i dr. O modernizaciji i obrazovanju raspravlja odnosno saopćava empirijsko istraživanje o utjecaju obrazovanja na modernizaciju društva, Sergej Flere u radu *Obrazovanje i društvene vrednosti u kontekstu modernizacije*, u istoimenom zborniku, str. 119-132.

O ruralnom razvoju u globalizaciji, o modernizaciji i tranziciji i drugim problemima pogledati u knjizi Ivan Cifrić (2003.): *Ruralni razvoj i modernizacija*, Zagreb: IDIZ, posebno str. 19-120 i 355-432.

⁴⁹ Dalje se nastavlja izvođenje temeljnih karakteristika društvenih klasa i pokreta doba industrijalizma i ukazuje na to da ti pojmovi više ne funkcioniraju u postindustrijalizmu. Više o tome: R. Kalanj, *Modernost, društvene klase i dekonstrukcija radikalnih vizija*, u *Modernost i modernizacija*, str. 65-80.

habsburške dinastije autohtono neposlušno plemstvo, ili su bili u tom istom procesu odnarođeni domaći plemići, ili su bili doseljeni špekulanti raznih rasa i narodnosti, koji su kao državni funkcioneri, a kasnije kao trgovci, industrijalci i bankari zavladaali“ na tržištima. (Mirković, 1968.:305).

Prema istraživanjima koje je obavljao i objavio I. Vinski u čitavom „razdoblju između dva svjetska rata ekonomika Hrvatske gledano u cjelini, zadržava obilježja privredno zaostale zemlje“ kako u odnosu na zapadnoeuropsku tako i na srednjoeuropsku razinu.⁵⁰ A prema istim istraživanjima, nacionalni je dohodak u Hrvatskoj od 1919. do 1940. godine porastao za oko 20 posto koliki je po prilici i porast stanovništva (Vinski, 1955.:18). To zapravo znači da je nacionalni dohodak po glavi stanovnika u tom dvadesetgodišnjem razdoblju bio podjednak i na kraju i na početku toga razdolja.

Poljoprivreda, među privrednim djelatnostim i dalje je osnovna, upravo dominantna djelatnost. Nastavljeni su i za vrijeme „stare“ Jugoslavije procesi usitnjavanja poljoprivrednih gospodarstava, diobe zemljišnih posjeda i prirodne i autarkične proizvodnje, pauperizacije seljaštva itd.⁵¹

6. Deagrarijacija, kolonizacija i industrijalizacija

Drukčije, pak, razvoj Hrvatske kreće poslije Drugog svjetskog rata tj. u socijalističkom razdoblju (do 1990.godine)⁵². Tako da je materijalni razvitak izuzetan i rezultat je zapravo u „pravom smislu industrijske revolucije“ (Gelo 1987. : 77). Različiti procesi u protekla tri stoljeća dovela su do promjena u

⁵⁰ Poblize o tome: I. Vinski, *Investicije na području Hrvatske u razdoblju dva svjetska rata*, Ekonomski institut, Beograd 1955. str. 19 i d.

⁵¹ O životu širokih slojeva stanovništva, o prezaduženosti i osiromašenju seljaka, lihvarstvu i bogaćenju trgovačkog sloja na dovoljno upečatljiv način piše – već spomenuti – Kosor u pripovijesti *Kako narod propada*. Kad smo već iznova napravili izlet u književnost samo preko djela pisca koji pak spaja dalmatinske i slavonske teme vidi npr. zbirku pripovjedaka *Miris zemlje i mora*, i koji je prvi u hrvatsku književnost unio klasu radnika, (roman *Radnici* i dr. djela) da se na trenutak tu i zadržimo. Samo pregledom *naslova* njegove bibliografije mogla bi se „konstruirati“ zanimljiva ljestvica zanimanja, profesionalnih i socijalnih položaja u društvu: *Kmet, Sirotinjske suze, Stari poslužnik Stjepić, Radnici, Trgovac Ibrahimaga, Općinski ovrhovitelj, Nametnik, Gedža Salajković, Slavonska dobričina, Otpuhivač prašine, Vagabund, Mjeničar, Gulikoža, Umjetnik i izjelice, Pustolov, „Prvi od svita“*, itd. A iz druge grupe naslova njegovih radova probijaju se masovne scene i žive slike: *Iz života, Borba za kruh, Kako narod propada, Pod golim vedrim nebom, Glad, Stradanje, Vatra, Ubijanje duše, Zločin, Crna sila, Umiruće ideje, Crni glasovi, Nesreća, Strava od europske civilizacije*; itd.

⁵² Višestranački Hrvatski sabor konstituiran je 30. 5. 1990. na temelju Ustava SRH iz 1974. i drugih zakonskih propisa iz razdoblja socijalističke izgradnje hrvatskog društva. Pa ipak, ta se godina može uzeti kao prelomna za izgradnju građanske demokracije, odnosno kapitalizma u Hrvatskoj.

strukturi proizvodnje i u strukturi zanimanja stanovništva, posebice na selu. Danas je selo i bez seljaka i bez poljoprivrednika sa pretežno staračkim domaćinstvima (Pilić, 2009.).

Nacionalizacijom i eksproprijacijom, naročito sredstava za proizvodnju, u prvim poratnim godinama stvoreni su temelji društveno-ekonomskog razvoja (pošto se razvoj odvijao, izuzev npr. u poljoprivredi, uglavnom na sredstvima za proizvodnju u društvenom vlasništvu). Na području cijele bivše Jugoslavije ekspropirano je oko tri tisuće (kapitalističkih) veleposjeda od čega je nešto manje od 50 posto zemljišnog fonda dodijeljeno seljacima. Međutim, to nije rješavalo „pitanje zemlje kod seljaštva“ ni seljačko pitanje. Rješenje seljačkog pitanja u perspektivi bilo je u tome da seljaštvo „napusti svoj dotadašnji položaj“.⁵³

Tako, primjerice i Gelo – kao vrsni poznavalac kretanja stanovništva Hrvatske – konstatira: „Vrlo brzi tempo privrednog razvoja omogućio je značajnu transformaciju privredne strukture, a s njome i burne transformacijske procese u samom stanovništvu“. (Gelo 1987. : 78).

Godine 1952. Hrvatska još nije imala ni pola milijuna zaposlenih ljudi u društvenom sektoru (477.000), a trideset godina poslije – 1982.godine – 3,2 puta više, odnosno 1.515.000. Stopa rasta zaposlenih iznosila je 3,9. Društveni proizvod po stanovniku rastao je (od 1947.godine) po godišnjoj stopi rasta od 6,7 posto tako da se za 7,3 puta povećao do 1982.godine.

Na sredstvima za proizvodnju u društvenom vlasništvu, ostvareno je još 1982.godine oko 90 posto društvenog proizvoda Hrvatske. Udjel poljoprivrede u stvaranju društvenog proizvoda opada, a industrije bilježi porast. Dok je udio poljoprivrede 1947.godine, u društvenom proizvodu predstavljao znatno više od jedne trećine (38 posto), dotle 1982.godine opada na nešto iznad jedne desetine (12 posto). U istom razdoblju udio industrije je porastao od iznad jedne petine (22 posto) na iznad jedne trećine (35 posto).⁵⁴

Sve do 50-tih godina 20. st. Hrvatska je bila nerazvijena agrarno-seljačka zemlja u kojoj se pretežna većina stanovništva bavila poljoprivredom i živjela na selu. Poljoprivredno stanovništvo u samom selu na prostoru Dalmacije pada ispod 50 posto 1971.godine, što je vidljivo iz rezultata popisa stanovništva. Te godine poljoprivrednici čine svega 42,3 posto seoskog stanovništva Dalmacije. Taj udjel poljoprivrednog stanovništva u 1981.godini pada „na svega 12,1 posto. (...). Ukupno poljoprivredno stanovništvo čini tek 5,7 posto ukupnog seoskog stanovništva ili samo 2,6 posto ukupnog stanovništva Dalmacije“ 1991.godine (Defilippis, 1997.: 147-148).

⁵³ Više o tome: S. Šuvar, *Sociologija sela*, I tom, Školska knjiga, Zagreb 1988.

⁵⁴ Prema publikaciji: *Materijalni i društveni razvoj SFRJ 1947.-1972.* SZS, Beograd 1973; *Statistički godišnjak SR Hrvatske 1984.* RZS, Zagreb 1986.

Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj (kao i u čitavoj ondašnjoj Jugoslaviji) „zadirale su u životne uvjete i interese velikog broja ljudi i imale važne društvene domete“ (Maticka, 1990.:5). M. Maticka u svom radu promatra agrarnu reformu i kolonizaciju kao „složene povijesne pojave“.⁵⁵ Iscrpno prikazuje organizaciju i područja kolonizacije, uspostavlja vezu sa zbivanjima u agrarnim odnosima koja su prethodila ovim pojavama, iznosi prilike na selu, pravne propise na ovom području i sl.

I prije organizirane kolonizacije iz ostalih dijelova Hrvatske bilo je izbjeglica po Slavoniji. Maticka navodi kako je sredinom 1946.godine iskazano 1807 porodica s 13503 člana. Među tim ljudima najviše ih je bilo iz Dalmacije (7208), zatim iz Like (3214), Korduna (795), Hrvatskog Primorja (765) i 1001 iz svih ostalih krajeva Hrvatske. Iz Dalmacije je, u sklopu preseljenja iz Hrvatske u Vojvodinu, koloniziralo 1957 porodica (pošto se tridesetak vratilo) i nešto preko 7.500 (8000) njihovih članova što predstavlja jednu petinu svih koloniziranih obitelji iz Hrvatske. Agrarnom reformom u Hrvatskoj, ako se uspoređuju regije, najviše je posjeda zahvaćeno u Slavoniji – 25.934 ili 68,4 posto posjeda odnosno 249.059 hektara (ha) ili 63,8 posto površina zahvaćenih reformom u Hrvatskoj. Agrarna je reforma u Dalmaciji zahvatila 2.689 posjeda sa 18.709 ha površine što je predstavljalo 7,1 posjeda i svega 4,8 posto površina u Hrvatskoj.

Zemljišni fond dobiven eksproprijacijom i konfiskacijom u Slavoniji bio je namijenjen osim slavonskim borcima poljoprivrednicima (s malim posjedom) i slavonskim seljacima bezemljašima te kolonistima iz Hrvatskog zagorja, još i kolonistima iz Dalmacije.⁵⁶ Unutrašnja kolonizacija u Hrvatskoj, preseljavanje stanovništva iz drugih krajeva Hrvatske u Slavoniju, dovršena je u proljeće 1947.godine.

Od doseljenika iz Dalmacije u Slavoniju najveći broj bio je iz ondašnjih kotareva Split, Šibenik, Sinj, Knin i Benkovac (Maticka, 1990.:131). Naravno, iz zagorskih sela ondašnjih kotareva, ekonomskih nerazvijenijih, s manjih obiteljskih posjeda i brojnijih poljoprivrednih domaćinstava. Među njima je dio doseljenika iz Pokrčja (kotarevi Šibenik, Knin). Naseljeni su uglavnom u šira područja (ondašnjih kotareva) Darda, Vukovar, Osijek, Vinkovci, Đakovo, Podravska Slatina i drugdje.

Prema tome, u Hrvatskoj je ukupno bilo 108.072 porodice (obitelji) koje su se okoristile agrarnom reformom i kolonizacijom. One su brojile 464.504

---

⁵⁵ Kvantitativni pokazatelji odnose se na Hrvatsku, a prikazani su na razini okruga i oblasti (prema ondašnjoj teritorijalnoj organizaciji Hrvatske) odnosno unutar regionalnih cjelina kao što su npr. Dalmacija i Slavonija. Usporedi: Marjan Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945.do 1948.* Školska knjiga, Zagreb 1990.

⁵⁶ O dodjeli zemlje tzv. dekolonistima, rješavanju statusa kolonista iz razdoblja NDH, izbjeglica, muhadžira i sl. te o planu kolonizacije po etapama, vidi *Maticka* (1990.) posebno odjeljak: *Unutrašnja kolonizacija.*

osobe. Podijeljeno im je 141.111 ha zemlje ili preko jedne trećine (36,2 posto) zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije.⁵⁷

U cijeloj Dalmaciji bilo je 5.431 obitelji (5 posto)⁵⁸ korisnika agrarne reforme i kolonizacije, odnosno oko 5 posto od ukupnog broja obitelji koje su dobile zemlju u Hrvatskoj.

Za našu temu značajno je to što su agrarna reforma i kolonizacija izazvale „mnoge promjene koje su imale širi društveni domet“. Uvedeni agrarni maksimum (1945. godine 25-35 ha smanjen 1953. godine na 10 ha) predstavljao je barijeru razvijanju sloja bogatih seljaka. Ove posljednje godine ukinute su i seljačke radne zadruge koje su bile zamišljene kao oblik kolektivizacije sela i seljaka. Nisu dovele do povećanja proizvodnosti rada nego do konflikta vlasti i seljaka.

Zemlja je reformom dodijeljena siromašnim slojevima seljaštva uključivo i one stanovnike sela koji nisu, do tada, posjedovali zemlju, dakle, bezemljašima. Jedan od rezultata je i povećanje broja seljačkih gospodarstava.⁵⁹ Značajne su i promjene i u strukturi seljačkih posjeda.⁶⁰

Svi se posjedi kolonista mogu ubrojiti u kategoriju onih od dva do pet hektara. Agrarna reforma i kolonizacija kao značajna društvena pojava, provedene su prvenstveno kao socijalne, a potom političke mjere u poslijeratnoj društvenoj izgradnji. Ekonomski kriteriji (u smislu stvaranja gospodarstva kao proizvodne jedinice koja bi poslovala rentabilno, ekonomično itd.) bili su zanemareni. Ali su te mjere, upravo stoga što su značile izvjesnu socijalnu pravdu ostavile snažan dojam u svijesti seljačkih masa. Agrarna reforma i kolonizacija doprinosile su društvenoj integraciji, aktiviranju širokih slojeva seljaštva u tadašnjem pokušaju preobražaja hrvatskog društva na socijalističkim osnovama. Zahvatile su prilično veliki broj pojedinaca i porodica, i imale su utjecaja na ekonomske, socijalne i kulturne promjene u hrvatskom društvu. Sve je to, dakako, imalo stanoviti utjecaj i na stanje društvene svijesti.⁶¹

⁵⁷ Ostali dio površina iz zemljišnog fonda (agrarne reforme) dobile su zadruge i razna državna poljoprivredna dobra (kasniji poljoprivredno-industrijski kombinati).

⁵⁸ Podrobnije podatke o tome vidjeti u knjizi M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948.*

⁵⁹ Koje su temeljne karakteristike procesa kolonizacije predmet je rada: A. Laušić (1989.): Osnovne značajke kolonizacijskih procesa na jugoslavenskom prostoru 1918.-1948., č. *Migracijske teme*, Zagreb, br. 1, str. 27-41.

⁶⁰ Ove se promjene, izražene u postocima posjednika po broju hektara, odnose na razdoblje od 1931. do 1949. i u najvećem se dijelu mogu pripisati agrarnoj reformi i kolonizaciji. (Vidi: *Maticka*, 1990.).

⁶¹ Premda je bila dobrovoljna, a ne prisilna „kolonizacija je bila buran proces u početnim uvjetima mirnodopskog organiziranja državne vlasti i oblikovanja novih društvenih struktura“. I dalje: „Kolonizacija je na različite načine obilježavala osobne živote velikog broja ljudi. Omogućila je izražavanje revolucionarnog poleta i zanosa, ali je također značila i raskid s dugogodišnjim tradicijama, običajima i ustaljenim oblicima života“ (*Maticka*, 1990.: 77 i 84).

Pored planske kolonizacije odvijala se i stihijna kolonizacija. Tako je npr. samo u periodu 1956.-1964. u Slavoniju, tj. u njena sela (riječ je o međuseoskoj ili *intraruralnoj migraciji*) doselilo gotovo deset tisuća obitelji. Ili preciznije: 9.899 obitelji s preko 50 tisuća članova. Te su pridošlice podrijetlom iz BiH i Hrvatske (iz Hrvatske uglavnom iz tri regije Like, Korduna i Dalmacije tj. iz ekonomski nerazvijenih krajeva).⁶²

Danas se globalna ekonomija također regionalizira na tri velike regije: Sjeverna Amerika, Europska unija i regija azijskog Pacifika sa središtem u Japanu. Trgovina i ulaganja rastu unutar te tri regije dok su ostala područja marginalizirana. Castells „unutarnju regionalizaciju“ smatra „sistemskim obilježjem informacijske/globalne ekonomije“ (Castells, 2000.:135). Globalnu ekonomiju „koja nastaje iz proizvodnje i konkurencije zasnovanih na informaciji, obilježavaju njezina *međuovisnost*“ te „regionalizacija, sve veća različitost unutar svake regije...“ (Castells, 2000. : 139).

Ova Castellsova regionalizacija globalne ekonomije na tri velike regije i ostala marginalizirana područja vrijedi unatoč financijskoj i drugoj krizi u SAD i EU danas.

Više smo puta u ovom radu spominjali dalmatinske gradove i njihove distrikte, odnosno njihova zaleđa. Ako je danas, u razbodlju globalizacije, za industrijalizirane zemlje⁶³ veličina grada puno manje važna nego stupanj njegove globalne povezanosti (McCann i Asc, 2011.) onda se može ukazati na relativnu globalnu povezanost većih dalmatinskih gradova. Doduše riječ je o prometnoj povezanosti: tri od četiri grada imaju aerodrom (Dubrovnik, Split i Zadar), suvremenom autocestom također su povezana tri grada (Zadar, Šibenik i Split s izgledima i za Dubrovnik), sva četiri su još od 60-tih godina povezana uzmorskom cestom – Jadranskom magistralom i svima su otvoreni pomorski putevi (teretni i putnički promet). Tri od četiri takva grada imaju svoja sveučilišta (Dubrovnik, Split i Zadar), a jedan Veleučilište (Šibenik). U (sub) regiji⁶⁴ Pokrčja su dva veleučilišta: Šibenik i Knin, a nedaleko toga područja zapadno od Krke je zadarsko, a istočno od Krke splitsko sveučilište na relativno manjoj geografskoj udaljenosti.

Odnos između grada i (njegove) regije i dalje je važan iako se važnost toga odnosa smanjuje. „Važnost odnosa grad – regija smanjuje se“ a povezivanje

---

⁶² Prema: S. Šuvar, *Sociološki presjek jugoslavenskog društva*, Školska knjiga, Zagreb 1970. str. 41 (vidjeti i bilješku 23 na istoj stranici).

⁶³ No, Dalmaciju je kao i većinu regija Hrvatske sve od početka 90.-tih godina 20. st. zahvatio razorno snažan proces deindustrijalizacije koji traje puna dva desetljeća.

⁶⁴ Ovisno o kriterijima regionalizacije Dalmaciju se može promatrati kao regiju a Pokrčje kao subregiju ili se pak Dalmaciju može dijeliti na više, primjerice na četiri regije u kojem se slučaju Pokrčje gotovo preklapa sa šibenskom regijom.

gradova različitih regija, dovodi do „povećanja dispariteta“ između gradova i njihova zaleđa (Cappelin, 1991.:237 prema Castells, 2000.:407,).

Postavlja se pitanje kako će tekuće europske integracije utjecati na postojeće regionalne razlike? Empirijska istraživanja pokazuju da je proces pridruživanja Europskoj uniji i nastojanja da se sustignu ekonomski razvijene zemlje usko povezan s regionalnim razlikama u porastu.

I stanje i perspektive razvitka Dalmacije i Pokrčja u hrvatskom društvu nužno je promatrati u okviru procesa europskih integracija. U tom kontekstu odvijat će se reprodukcija i/ili transformacija obrazovanja i zanimanja stanovništva u dalmatinskoj regiji i unutar nje u pokrčkoj (sub)regiji.

(Nastavit će se)

Literatura:

1. Andreis, M. (2006.): *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji*, Trogir.
2. Banovac, B. (2005.): Je li regionalizam europska perspektiva, *Novi Kamov*, 14(1):9-17.
3. Berger, P. L. i Luckmann, T. (1992.): *Socijalna konstrukcija zbilje*, Zagreb: Naprijed.
4. Božić-Bužančić, D. (1982.): *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Zagreb: Školska knjiga.
5. Cambi, N. (2001.): Područje šibenske biskupije u starokršćansko doba, u: *Sedam stoljeća šibenske biskupije*, Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“.
6. Castells, M. (2000.): *Uspion umreženog društva*, (Preveo O. Andrić), Zagreb: Golden marketing.
7. Castells, M. (2002.): *Moć identiteta*. (Prevele M. Bulović i Ž. Markić), Zagreb: Golden marketing.
8. Cifrić, I. (2003.): *Ruralni razvoj i modernizacija*: prilozi istraživanju ruralnog identiteta, Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
9. Ćosić, S. (1999.): *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.)*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU.
10. Ćuk-Skenderović, N. i Parać-Damjanović /ur./ (2001.): *Ogledi o regionalizaciji*, zbornik radova sa Međunarodne konferencije: perspektive regionalizacije u jugoistočnoj Evropi – komparativna iskustva i praksa, Subotica: Agencija lokalne demokratije.
11. Defilippis, J. (1997.): *Dalmatinsko selo u promjenama*, Split: „AVIUM“.
12. De Frantz, M. (2008.): New Regionalism Top Down: Mobilizing National Minority Culture, *Regional & Federal Studies*, 18(4): 403-427.
13. Đulabić, V. (2007.): *Regionalizam i regionalna politika*, Zagreb: Društveno veleučilište.
14. Erceg, I. (1975.): Stanovništvo Dalmacije (na prijelazu iz 18. u 19.stoljeće), *Acta Historico-Oeconomica Yugoslaviae*, vol. II, 7-26.
15. First-Dilić, R. (1974.): Znanstvene tradicije u proučavanju regije, *Sociologija sela*, 12 (44-45), 69-79.
16. Flere, S. (1990.): Obrazovanje i društvene vrednosti u kontekstu modernizacije, u: R. Kalanj, /ur./, *Modernost i modernizacija* (Zbornik radova), Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
17. Gelo, J. (1987.): *Demografske promjene u Hrvatskoj*, Zagreb: Globus.
18. Gidens, A. (Giddens, Anthony) (2007.): *Sociologija*, /preveli: N. Silaški i T. Đurović/, Beograd: Ekonomski fakultet.

19. Gorzelak, G. i dr. (2010.): *Regional development in Central and Eastern Europe: Development processes and policy Challenges*. Routledge, Oxon.
20. Gross, M. /ur./ (1981.): *Društveni razvoj Hrvatske od 16. do početka 20. stoljeća*, Zagreb: Liber.
21. Jelčić, D. (1988.): *Strast avanture ili avantura strasti*, Zagreb: August Cesarec.
22. Ježić, M. (1992.): Nešto kulturoloških razmišljanja o regionalizmu u Hrvatskoj i Evropi, *Društvena istraživanja*, 1 (1) : 13-24.
23. Karaman, I. (1981.): Problemi ekonomskog razvitka hrvatskih zemalja u doba oblikovanja građansko-kapitalističkog društva do Prvog svjetskog rata, u: M.Gross, /ur./ *Društveni razvoj Hrvatske*, str. 307-342
24. Kalanj, R. (1990.): Modernost, društvene klase i dekonstrukcija radikalnih vizija, u: *Modernost i modernizacija*, str. 65-80.
25. Kalanj, R. /ur./ (1990.): *Modernost i modernizacija*, Zbornik radova, Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
26. Karaman, I. (1992.): *Jadranske studije: prilozi ekonomsko-socijalnoj historiji Rijeke, Hrvatskog primorja i Dalmacije od XVIII. do XX stoljeća*, Rijeka: Izdavački centar.
27. Katunarić, V. (1992.): Centar, periferija i regionalizam: 'tvrda' evropska postmoderna, č. *Društvena istraživanja*, 1 (1) :5-12.
28. Kosor, J. (1987a.): *Rasap*, Privlaka: Privlačica.
29. Kosor, J. (1987b.): *Požar strasti*, Privlaka: Privlačica.
30. Kosor, J. (1925.): *Miris zemlje i mora*, Zagreb: Matica hrvatska.
31. Larner, W.; Walters, W. (2002.): The Political Rationality of „New Regionalism“: Toward a Genealogy of the Region, *Theory and Society*, 31 (3) : 391-432.
32. Laušić, A. (1989.): Osnovne značajke kolonizacijskih procesa na jugoslavenskom prostoru 1918-1948., č. *Migracijske teme*, (1) : 27-41.
33. Lipset, S. M. (1963.): *The first New Nation*, New York: Basic Books.
34. XXX (1973.): *Materijalni i društveni razvoj SFRJ 1947-1972*, Beograd: Savezni zavod za statistiku.
35. Marković, M. (2005.): *Dalmacija: stanovništvo i naselja*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
36. Marx, K. (1988.): *Utješenović* (Izbor tekstova i predgovor: D. Roksandić), Zagreb: Školska knjiga i Stvarnost.
37. Maticka, M. (1990.): *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945-1948.*, Zagreb: Školska knjiga.
38. McCann, P.; Asc, Z. J. (2011.): Globalization, coountries, cities and multinationals, *Regional studies*, 45 (1) 17-32.
39. Milardović, A. /ur./ (1995.): *Regionalizam kao europski izazov*, zbornik radova, Osijek: Panliber.

40. Mills, R. (1964.): *Sociološka imaginacija*, Beograd: Savremena škola.
41. Mirković, M. (1968.): *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb: Informator.
42. Obad, S. (1990.): *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split: Logos.
43. Osterhammel, J. (2004.): Transklturnalna poredbena historijska znanost, u: Roksandić, D. /ur./ *Uvod u komparativnu historiju*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, str. 177-206.
44. Parsons, T. (1988.): *Društva*, Zagreb: August Cesarec.
45. Pederin, I. (1990.): *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik: časopis „Dubrovnik“.
46. Peričić, Š. (1980.): *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb: Centar za povijesne znanosti.
47. Peričić, Š. (1998.): *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća*, Zadar: Ogranak Matice hrvatske
48. Perić, I. (1987.): *Dalmatinski sabor 1861-1912., Radovi Instituta JAZU u Zadru. Posebna izdanja*, Zadar 1978.
49. Pilić, Š. (2003.): Socijalna ekohistorija krajeve uz rijeku Krku (1500-1800) u suvremenim putopisima, /ur./ Roksandić, D.; Mimica, I.; Štefanec, N. i Glunčić-Bužančić V., *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija*, Split-Zagreb: Književni krug-Filozofski fakultet, str. 305-336.
50. Pilić, Š. (2008.): Socijalna struktura, prostorni i kulturni konteksti u Kačićevu „Razgovoru“: Slučajevi krajeva i krajina u porječju rijeke Krke, *Godišnjak Titius* 1 (1): 101-132.
51. Pilić, Š. (2009.): Gdje je bilo i nestalo selo Filipović, *Godišnjak Titius* 2 (2): 87-118.
52. Puljiz, V. (1992.): Porodične zadruge i procesi modernizacije hrvatskog društva, č. *Sociologija sela*, 30 (1-2) : 147-154.
53. Raukar, T. (1981.): Društvene strukture u Mletačkoj Dalmaciji u knjizi: (ur. M. Gross) *Društveni razvoj Hrvatske od 16. do početka 20.stoljeća*, Zagreb: Liber, str. 103-126.
54. Rimac, I.; Rihter, S.; Oliveira-Roca, M. (1992.): Multivarijantna klasifikacija općina Hrvatske kao moguća metoda regionalizacije Republike, *Društvena istraživanja*, 1 (1): 87-99.
55. Rogić, I. (1992.): Hrvatska i njezine regije, *Društvena istraživanja*, 1 (1): 25-35.
56. Roglić, J. (2006.): *Geografske regije Hrvatske i susjednih zemalja: geografske posebnosti i razvojni procesi*, Zagreb: Školska knjiga.
57. Roglić, V. (1963.): Geografski koncept regije, *Hrvatski geografski glasnik*, 25(1) : 113-119.
58. Slukan Altić, M. (2007.): Hrvatska u europskim regionalizacijama kao integracija ili geografija moći, *Društvena istraživanja*, 17(3) : 351-372.

59. Stanojević, G. (1987.): *Dalmatinske krajine u XVIII vijeku*, Zagreb: Prosvjeta.
60. *Statistički godišnjaci*: Dalmacije, Hrvatske, Jugoslavije za određene godine.
61. Stojavljević, B. (1973.): *Povijest sela. Hrvatska-Slavonija-Dalmacija 1848-1918*, Zagreb: Prosvjeta.
62. Stulli, B. (1992.): *Iz povijesti Dalmacije*, Split: Književni krug
63. Šimunović, I. (1992.): Regionalni koncept razvitka Hrvatske, *Društvena istraživanja* 1 (1) : 37-54.
64. Šimunović, I. (2010.): Povijesno i aktualno značenje Krke u regionalnom okupljanju i razvoju, *Godišnjak Titius*, 3 (3) 2010.
65. Škegro, A. (1999.): *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Zagreb.
66. Šuvar, S. (1970.): *Sociološki presjek jugoslavenskog društva*, Zagreb: Školska knjiga.
67. Šuvar, S. (1988.): *Sociologija sela*, I i II tom, Zagreb: Školska knjiga.
68. Trogrlić, M.; Vrandečić, J. /ur./ (2011.): *Dalmacija za francuske uprave*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 18. do 19. rujna 2006. u Splitu, Split: Književni krug i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu.
69. Vinski, I. (1955.): *Investicije na području Hrvatske u razdoblju dva svjetska rata*, Beograd: Ekonomski institut.
70. Zoričić, M. (1896.): *Žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju*, Zagreb: Rad JAZU, 125.
71. Žuljić, S. (2001.): Regionalno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske u razdoblju između godina 1945.-2000., *Ekonomski pregled*, 52 (1-2) : 3-28.

Šime Pilić

UDC: 316.334.52 (497.5-3 Dalmacija
314.145/.148 (497.5-3 Dalmacija „16/19“
Preliminary communication

REGIONAL AND SUB-REGIONAL STUDY: DALMATIA AND POKRČJE

Abstract: *This paper briefly defines some terms, such as region, sub-region, regionalization and regionalism. This paper synthesizes three types of literature: the sociological, historiographical, and economic. Particularly, it analyzes some historical processes in Dalmatia through the relationship between history and sociology. Certain processes in the history of Dalmatia are considered - building on the Parsons thesis about the beginnings of modern societies' systems- in a broader spatial and longer temporal context.*

The author outlines the changes in numerical and structural composition of the population of Dalmatia with having in focus the changes in the social (class-stratum) structure of the population of Dalmatia from 17 to 20 century, but only in basic terms, without reducing focus on administrative and economic considerations. Overview of population movements in the initial process of modernization, ie de-agregization, migration and industrialization is given mainly in terms of historical sociology. The author stresses that this text is part of a larger whole and that it is just the first part of that work.

Key words: *region, sub-region, regionalization, regionalism, Dalmatia.*

Šime Pilić

UDC: 316.334.52 (497.5-3 Dalmacija
314.145/.148 (497.5-3 Dalmacija „16/19“
Comunicazione precedente

STUDI REGIONALI E SUBREGIONALI: DALMAZIA E POKRČJE

Riassunto: *Questo articolo brevemente definisce alcuni termini, come regione, subregione, regionalizzazione e regionalismo. Questo documento sintetizza tre tipi di letteratura: la letteratura sociologica, la storiografia, ed economica. In particolare, s' analizzano alcuni processi storici in Dalmazia attraverso il rapporto della storia e della sociologia. Alcuni processi del passato di Dalmazia sono considerati – a partire da Parsons sugli inizi delle società moderne - in un più ampio e più lungo contesto spaziale e temporale.*

L'autore delinea i cambiamenti nella composizione numerica e strutturale della popolazione della Dalmazia, con un cambiamento di orientamento sociale (classestrato) della struttura della popolazione della Dalmazia dal 17 al 20 secolo, ma solo in termini di base, non si concentrano sulla riduzione delle considerazioni amministrative ed economiche. Panoramica dei movimenti della popolazione nel processo iniziale di modernizzazione, deagrarizzazione migrazione e industrializzazione è data prevalentemente in termini di sociologia storica. L'autore sottolinea che questo testo fa la parte di un tutto più grande e che rappresenta solo la prima parte di quel lavoro.

Parole chiave: *regione, subregione, regionalizzazione, regionalismo, Dalmazia*